

UDK 257 (497.5 Dubrovnik) "13" (091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. lipnja 2007.
Prihvaćeno za tisak: 3. prosinca 2007.

“Pučka vlastela”: Društvena struktura dubrovačke bratovštine Sv. Antuna u kasnom srednjem vijeku

Zrinka Pešorda Vardić

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10

10000 Zageb

Republika Hrvatska

U članku autorica istražuje društveni sastav ugledne dubrovačke bratovštine Sv. Antuna. Njezini korijeni sežu od sredine 14. stoljeća. Antuninska je bratovština okupljala imućne dubrovačke građane, mahom bogate trgovce pučane, državne službenike podrijetlom iz inozemstva, nezakonite potomke dubrovačke vlastele, a i pojedine vlasteline. Raščlanjujući članstvo, autorica je analizirala i jačanje nasljednog čimbenika u socijalnom profiliranju bratovštine i njezinom postupnom “elitiziranju”.

Ključne riječi: bratovština, Dubrovnik, Ragusa, srednji vijek, društvene strukture, Antunini, pučani, matrikula

Uvod

Tijekom višestoljetnog postojanja, dubrovačka bratovština Sv. Antuna ponijela je epitet najuglednije i najvažnije bratovštine u gradu pod Srđem. Od začetakâ sredinom 14. st. i utemeljenja bratovštine Sv. Duha i Sv. Spasitelja Svijeta 1348. godine, preko prijelomnog trenutka ujedinjenja spomenute bratovštine s bratovštinom Sv. Antuna Opata i Sv. Petra 1432. godine, pa sve do sutona Dubrovačke Republike, antuninska je fraterna postala bitnom sastavnicom dubrovačke društvene stvarnosti.¹ Osobito od 15. stoljeća, bratovština se sve više izdvajala od niza drugih dubrova-

¹ Sustavna i detaljna istraživanja o dubrovačkim Antuninima, a osobito za kasnosrednjovjekovno razdoblje, još su u začetcima, no izdvojila bih slijedeće naslove: Kosta VOJNOVIĆ, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka I-II*, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, VII./1.-2., Zagreb: JAZU, 1899./1900.; Milan REŠETAR, “Nova dubrovačka vla-

čkih bratovština. Pripadnost bratovštini Antunina postala je jednim od glavnih mehanizama staleškog izdvajanja dubrovačkoga građanskog sloja. Pri tome mislim na onaj društveni sloj koji, poradi zatvorenosti vladajućeg vlasteoskoga kruga od tridesetih godina 14. stoljeća, više nije imao mogućnosti u sudjelovanju u vlasti, ali se po svom imetku, profesiji, obiteljskoj strukturi i statusnim simbolima izdvajao od široke mase sitnoga puka.

Ti ljudi, okupljeni u bratovštini Sv. Antuna, činili su srednji stalež dubrovačkoga društva, na hijerarhijskoj ljestvici tik ispod vlastele, ali isključen iz vlasti. Tijekom vremena oni su se i terminološki omeđili, prisvojivši naziv "građani" isključivo za sebe, čime je uspostavljena i pojmovna razdioba dubrovačkoga društva u tri sloja – plemstvo (*nobiles*), građanstvo² (*cives popolares* ili talijanski izraz *cittadini*) te puk (*popolo*). Tako je i dominikanac Serafino Razzi 1588. godine zabilježio svoja opažanja o društvenoj strukturi renesansnoga Dubrovnika riječima da je "stanovništvo Dubrovnika podijeljeno u tri reda, to jest na plemstvo, na građane koje su oni zvali pučanima i na puk."³

Tko su, dakle, bili ti "građani koje su zvali pučanima"? Tko je činio tu sekundarnu elitu grada okupljenu u antuninskoj bratovštini? Što struktura članstva govori o društvenim i staleškim obilježjima bratovštine? To su pitanja koja sam postavila u središte ovog teksta, a njegov će se sadržaj fokusirati ponajprije na razdoblje kasnog srednjeg vijeka. Odgovore na njih u prvom redu nudi popis članova u matrikuli bratovštine. Matrikula se danas čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku i predstavlja prvorazredno vrelo u istraživanju povijesti kako same bratovštine, tako i građanskoga sloja u cjelini.⁴ To je knjiga velikog formata, s listovima od pergamene, uvezana u kožu i drvo te urešena srebrom.⁵ Pretpostavlja se, iako ta teza još nije potvrđena u literaturi, da je iluminaciju koja prikazuje Krista Pantokratora na prijestolju, a s desne mu i lijeve strane stoje Sv. Antun Opat i Sv. Petar Apostol,⁶ izradio Lovro Dobričević, najznačajnija umjetnička pojava dubrovačkoga 15. stoljeća.⁷ Za razdoblje koje

stela", *Dubrovački list* 2., br. 13. (1925.), 1.-2.; ISTI, "Antunini i Lazarini." *Dubrovački list*, 2., br. 37. (1925.): 1.-2.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode: Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999., 269.-273.; Stjepan ČOSIĆ, "Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla" *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti* 1 (1998.), 47.-75.; Robin HARRIS, *Dubrovnik: a History*. London: Saqi, 2003., 191.-193.; Slavica STOJAN, "Kult sv. Antuna Opata u Dubrovniku i okolici", *Hrvatska revija* 3/2 (2003.), 114.-119.; Zrinka PEŠORDA VARDIĆ, *Dubrovački Antunini u kasnom srednjem vijeku*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.; Zrinka PEŠORDA VARDIĆ, "Bratimska elita: o počecima dubrovačke bratovštine sv. Antuna" u: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, ur. Sašo Jerše, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2006., 427.-442.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Maruša ili suđenje ljubavi: Bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika*, Zagreb: Algoritam, 2007.

² Koncept i pojam srednjovjekovnog građanstva bit će dotaknuti u posebnoj raspravi koja je u pripremi, stoga tu temu ovaj put ostavljam otvorenom.

³ Serafino RAZZI, *La Storia di Ragusa scritta nuovamente in tre libri* (Dubrovnik: Editrice Tipografia Serbo-Ragusa, 1903.), 184.

⁴ Državni arhiv u Dubrovniku, ser. 25/1, *Matrikula bratovštine Antunina* (dalje: MA).

⁵ "... libro della matricula nostra ornato con argento", MA, f. 46.

⁶ MA, f. 15'

⁷ HARRIS, *Dubrovnik: a History*, natpis ispod ilustracije br. 9. Pregled likovnog stvaralaštva Lovre Dobričevića vidi u: Vladimir MARKOVIĆ, "Slikarstvo", u: *Zlatno doba Dubrovnika - XV. i XVI. stoljeće*, Zagreb - Dubrovnik: Muzejski prostor Zagreb i Dubrovački muzej, 1988., 172., 349.

je u središtu ovog istraživanja, na stranicama matrikule lijepim je gotičkim pismom upisano otprilike 1150 imenâ. Ona su, dakle, predstavljala članstvo od početaka bratovštine, tj. od sredine 14. stoljeća do konca 15. stoljeća.⁸

Budući da je to skupni broj, prilično je teško utvrditi koliko je, u određenom vremenskom isječku, bilo članova bratovštine u odnosu na ukupno pučanstvo Dubrovnika. Kvantifikaciju otežava činjenica da upisi nisu obavljani svake godine, niti u istim vremenskim razmacima. Tako su, primjerice, za čitavo 14. stoljeće uz upisane članove navedene tek dvije godine – 1348. (godina osnutka bratovštine Sv. Duha) i 1363. (vjerojatna godina osnutka bratovštine Sv. Antuna).⁹ Tek se tijekom 15. stoljeća upisi počinju sustavnije voditi, ali i tada u različitim vremenskim intervalima. Ako se uzme u obzir da je Dubrovnik u 15. stoljeću imao oko 6500 stanovnika, te da je od toga bilo čak 20 % vlastele, a oko 65% (2/3) sitnih pučana (tzv. *popolo minuto*),¹⁰ držim da broj ukupnog građanstva u ukupnoj dubrovačkoj gradskoj populaciji nije mogao biti veći od 10-15 %. Uzevši u obzir da ipak nisu svi građani bili upisani i među Antunine, broj članova bratovštine vjerojatno je bio još i znatno manji.¹¹ Usporedbe radi, Brian Pullan približno je utvrdio da je u Veneciji oko 1563. godine od 170000 stanovnika oko 5500 (3,5 %) pripadalo nekoj od šest mletačkih *Scuola Grandi*.¹² Ipak, napomenula bih da je upitno koliko se taj podatak može preslikati na dubrovačku stvarnost, s obzirom na to da se Dubrovnik znatno razlikovao od Venecije u ukupnom broju vlastele u stanovništvu. U Veneciji je taj udio iznosio samo oko 5 %, što je i bio uobičajeni broj za plemićke gradske elite, a Dubrovnik je s vlasteoskim udjelom od 20 % to jako nadmašivao.¹³

Vlastela u antuninskoj bratovštini

No, unatoč poteškoćama oko kvantifikacije članstva, njegov popis temeljno je vrelo za razmatranje društvene uloge antuninske bratovštine. Ipak, imena sama za sebe

⁸ MA, f. 1-39. Neka se imena u prvim desetljećima ponavljaju, a ponegdje se navodi da je upisan pojedini član sa svojom braćom, bez preciznijeg navođenja koliko je braće bilo. Stoga sam se odlučila za okvirni broj od oko 1150 upisanih članova do konca 15. stoljeća.

⁹ MA, f. 1, 7. Za razliku od bratovštine Sv. Duha, o bratovštini Sv. Antuna i Sv. Petra do trenutka ujedinjenja zna se vrlo malo. Rijetki podatak koji govori o osnutku, i to samo bratovštine Sv. Petra, jest bilješka iz znatno kasnijeg vremena (krajem 17. st.) na margini matrikule Sv. Antuna. U njoj se spominje izgradnja samostana Sv. Katarine na mjestu samostana Sv. Apostola, izgorjelog u požaru 1667. godine, a koji je izgrađen 1505. godine uz crkvu Sv. Petra Velikog. U bilješci stoji da je u toj crkvi sv. Petra 1363. godine osnovana bratovština Sv. Petra. MA, f. 20; Lukša BERITIĆ, "Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956.), 61.

¹⁰ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1990., 29., 59.-63.

¹¹ Istraživanje problematike konačne kvantifikacije članstva još uvijek nije okončano te ga ovom prilikom ostavljam otvorenim.

¹² Brian PULLAN, *Rich and Poor in Renaissance Venice: The Social Institutions of a Catholic State, to 1620*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1971., 94.

¹³ Dennis ROMANO, *Patricians and Popolani: the Social Foundations of the Venetian Renaissance State*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987., 27.; KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo Dubrovnika*, 61.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 228.

ne govore mnogo. Vrlo se rijetko uz njih nalazila i pobliža profesionalna ili statusna oznaka. Stoga se tek uz povezivanje s drugim onodobnim vrelima i uz prozopografsko istraživanje može osvijetliti socijalna slika bratovštine.

U prvim desetljećima struktura članstva upućuje na široku društvenu osnovicu, premda je nedvojbeno da su već i u prvom popisu u velikoj većini prevladavali pučani. Od oko dvjestotinjak upisanih imena i prezimena, koja su po svemu sudeći obuhvaćala članstvo do zadnje četvrtine 14. stoljeća, oko 90 % mogu se identificirati kao pučanska. Međutim, oko 10 % članova bili su plemići, i to neki od najuglednijih vlastelina druge polovice 14. stoljeća.¹⁴ Među prvim upisanim bratimima nalazilo se nekoliko pripadnika roda Ragnina, potom plemići iz rodova Luccari, Sorgo, Bodača, Georgi, Menče, Grade, Bona i Bonda.¹⁵ Kao i ostali članovi bratovštine, većinom su se bavili trgovinom, što, dakako, nije začuđujuće s obzirom na njezinu primarnu ulogu u svekolikom životu Dubrovnika. Među tim prvim vlastelinima bilo je nekoliko vrlo uglednih ljudi iz političkoga života grada. Primjerice, Savin Bonda (1312.-1367.) bio je jedan od najutjecajnih "mudrih ljudi", vrlo često biran za vijećnika Vijeća umoljenih i Malog vijeća. Bio je jedan od prvih knezova 1358. godine, nakon svrgavanja mletačkog vrhovnoga suvereniteta i prelaska pod zaštitu ugarske krune.¹⁶ Bratim u kneževskoj togi bio je i Nikola Andrijin Sorgo (1336.-1363.), aktivni sudionik zbivanja oko dubrovačkog priznavanja krune Sv. Stjepana. Na dužnost kneza izabran je početkom 1359. godine.¹⁷

I u idućim desetljećima vlastelini su se resili članstvom u bratovštini Antunina, nekad u većem, a nekad u manjem broju.¹⁸ Bilo je tako još dosta kneževa, diplomata i kraljevskih vitezova, poput primjerice Paska Matijjinoga Resti, jednog od najuglednijih plemića prve polovice 15. stoljeća, koji je čak 11 puta obnašao čast rektora i bio vitezom kralja Sigismunda.¹⁹ Njemu uz bok, Antunini su bili i Marin Jakovljevič Gondola, uspješni diplomat koji se istaknuo u pregovorima oko dubrovačkog stjecanja Konavala,²⁰ Martol Stjepanov Zamagna, višekratni dubrovački rektor i poslanik na ugarskom dvoru,²¹ Alojzije Klementov Gozze, također ugledni poslanik, rek-

¹⁴ MA, f. 4¹-7.

¹⁵ Tako su u bratovštinu od njezina osnutka do 60-ih godina 14. stoljeća upisani Grube de Grubeša, Junije de Grubeša i Andrija de Grubeša iz roda Ragnina, Junije de Georgi, Nikola Andrijin Sorgo, Petar Marinov Bocignolo, Lovro Teodorov Bodača, Nikola (Markov?) Lucari, Menče de Gallo, Vlaho Feliksov de Grade, Bisti de Bona, Savin Andrijin de Bonda i njegov sin Unuč Savinov de Bonda. MA, f. 4¹-6.

¹⁶ MA, f. 5; *Monumenta Ragusina - Libri reformationum* I-V (dalje: MR), ur. J. GELCICH, Zagreb: JAZU: 1879.-1897., II., 213., 219.; Irmgard MAHNKEN, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1960., 158.

¹⁷ MA, f. 4¹; MR II, 276; MAHNKEN, *Dubrovački patricijat*, 421.

¹⁸ MA, f. 22-22', 24, 24', 27, 27', 33, 33', 34, 34', 38, 38', 39, 39', 40', 41, 41', 42, 43, 43', 45, 45', 46', 47, 48, 48', 49, 49', 50, 51', 52', 53, 53', 56, 56', 57, 57', 58, 59, 60, 60', 62', 63'.

¹⁹ ISTO, f. 16¹-16, 27.

²⁰ MA, f. 27; Filip DE DIVERSIS, *Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, ur. Zdenka Janeković Römer, Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2001., Govor uz smrt cara Sigismunda, 73., bilješka 21.

²¹ MA, f. 27; DE DIVERSIS, *Dubrovački govori*, Govor uz smrt cara Sigismunda, 73, bilješka 20.

tor i ugarski vitez,²² te još brojni vlastelini iz najelitnijeg kruga prve polovice 15. stoljeća.²³

Kao bratimi, vlastela su mogla uživati u svim duhovnim ili počasnim dobrima bratovštine, kroz nju biti dionicima kršćanske laičke pobožnosti i uzdati se u njezin molitveni zagovor za dobru smrt i vječni život. No, unatoč njihovu članstvu, bratovština je uvijek ostala prevladavajuće pučanska, odnosno, preciznije, građanska udruga. Uzde vlasti vlastela u bratovštini nisu držala. Niti jedan zabilježeni gastald, niti jedan oficijal ili bilo koji drugi službenik nije bio iz redova plemstva. Nažalost, nisu sačuvani nikakvi dokumenti koji bi svjedočili o posjećenosti kapitula ili o tome jesu li vlastelini uopće sudjelovali u unutarnjem funkcioniranju bratovštine, na njezinim sastancima ili obredima. Stoga se može samo pretpostavljati da su vlastela ponajprije težila počasnom članstvu u bratovštini.²⁴ No, i kao takvo, ono im je omogućavalo nadzor nad zbivanjima u njoj.

Nema dvojbe da je vlasteosko oko budno, premda možda diskretno, stalno bdjelo nad antuninskim bratimima. Tome u prilog ide i sve brojniji ulazak vlastele u bratovštinu primjetan od sredine 16. stoljeća, kad je u pojedinim godinama zabilježeno više od trideset novih vlasteoskih imena među novoupisanim članovima.²⁵ Nicholas Terpstra u analizi bolonjskih bratovština upotrijebio je pojam "nobilitacije" članstva ("*nobilitazione of confraternal membership*") od 16. stoljeća,²⁶ te mi se čini da bi se slična kvalifikacija mogla primijeniti i za dubrovačke Antunine. Istovremeno sa sve čvršćim zatvaranjem bratovštine i njezinim odvajanjem od velike većine običnog pučanstva, u nju je ulazilo sve više plemstva. Obje su pojave bile uzajamno povezane. Socijalno zatvaranje bratovštine od 15., a osobito od 16. stoljeća, kao i njezina "elitizacija", morali su implicirati i određenu politizaciju.

Bratovština je, pored neupitno važne uloge u karitativnom i vjerskom životu grada, sve snažnije utirala svoje mjesto u društvenoj hijerarhiji kasnosrednjovjekovnog Dubrovnika. Dakako da taj proces, iz vlasteoskoga kuta gledanja, nije mogao biti sasvim prepušten slobodnoj volji bratima. Stoga je članstvo u bratovštini vlasteli jednostavno pružalo najjednostavniji način kontrole ojačalogo građanstva, okupljenog pod nebeskom zaštitom Sv. Antuna. Ono se također uklapalo i u sve složeniji sustav vlasteoskog nadzora nad svekolikim životom grada, što je podrazumijevalo isprepli-

²² MA, f. 27'; DE DIVERSIS, *Dubrovački govori*, Govor u slavu kralja Alberta, 115., bilješka 37.

²³ Poimenice je upisana vlasteoska elita prve polovice 15. stoljeća: Pasko Resti, Marin Šimunov Resti, Matija Grade, Džore Palmota, Martol Zamagna, Tomo Bona, Marin Gondola, Zupan Bona, Ivan Nikolin Menče, Antun Goče, Jakov Georgi, Ruso Poča, Marin Mihov Bona, Junije Grade, Nikola Junijev Zrieua, Nikola Lucari, Damjan Benessa, Frano Benessa, Stjepan Zamagna, Martol Nikolin Georgi, Miho Ivanov Volcio, Đuro Goče, Alojzije Klementov Goče, Marin Vlahov Menče, Pavao Andrijin Sorgo, Luka Andrijin Sorgo. MA, f. 27-27'.

²⁴ Usporedi: PULLAN, *Rich and Poor*: 73-75.

²⁵ MA, f. 58, 59, 60', 62'.

²⁶ Nicholas TERPSTRA, *Lay confraternities and civic religion in Renaissance Bologna*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002., 172. Sličan proces "elitizacije" bratovština primjetan je i u Firenci u 16. stoljeću: Ronald F. E. WEISSMAN, *Ritual Brotherhood in Renaissance Florence*, London: Academic Press, 1982., 200.-201.

tanje duhovnog i svjetovnog. Kako je pokazao Edward Muir, sakralizacija gradsko-g prostora i institucija s jedne strane, te svjetovni nadzor nad sakralnim vremenom i prostorom s druge strane bili su temeljem političke i društvene kontrole što su je provodile vladajuće elite.²⁷ Dubrovačka vlastela sasvim su se uklapala u tu sliku,²⁸ a njihova je uloga u antuninskoj bratovštini također bila jedan od primjera koji je to potvrđivao.

No, unatoč nedvojbenom "nadzorničkom" mjestu vlastele u bratovštini, nipošto ne bi trebalo umanjivati vjerski aspekt sudjelovanja plemstva u bratovštini te zanimati njegovu vrijednost. Promatrati uključenost vlastele isključivo iz političkog ili staleškoga kuta bilo bi prilično ograničavajuće. Valja imati na umu da se članstvo u bratovštini također moglo smatrati jednim od načina sudjelovanja u djelima istinskoga kršćanskog milosrđa i duhovnoga dioništva. Različiti su razlozi - gospodarski, društveni i intelektualni - utjecali na svijest o siromaštvu i dobrotvornosti, često podsjećajući na temeljnu kršćansku dužnost: pomoći slabijima i nemoćnijima. Sedam djela tjelesnog i duhovnog milosrđa bila su neizostavnim dijelom laičke vjerske pouke, kako kroz čitavo srednjovjekovlje, tako i kasnije, u vrijeme osvježene religioznosti 16. stoljeća.²⁹ Naravno, siromaštvo je mnogo više pogađalo niže slojeve društva nego elitu, ali niti plemstvo nije bilo imuno na njega. Paralelno sa sve raskošnijim životom 16. stoljeća, javljali su se sve izraženiji znakovi gospodarske krize.³⁰

Uzevši sve to u obzir, držim da članstvo vlastele u bratovštini stoga treba gledati u širem kontekstu. Nesumnjivo je ono, s jedne strane, zrcalilo zbivanja na druš-

²⁷ Edward MUIR, "The Virgin on the Street Corner: the Place of the Sacred in Italian Cities" u: *The Italian Renaissance*, ur. Paula Findlen: Blackwell Publishing, 2002., 158.-160., 165.-166.; TERPSTRA, *Lay confraternities*, 214.-215.

²⁸ Zdenka JANEKOVIĆ, "Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika," *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29. (1996.), 68.-86.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 291.-323.

²⁹ O konceptima siromaštva, marginalnosti i isključenosti u srednjovjekovnim društvima postoji brojna literatura. Vidi primjerice: PULLAN, *Rich and Poor*, 216.-238.; Tomislav RAUKAR, "Komunalna društva u Dalmaciji u 14. st." *Historijski zbornik* 33-34 (1980.-1981.), 183.-193.; Damir KARBIĆ, "Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća," *Historijski zbornik* 44 (1991.), 43.-76.; Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997., 240.-247.; Brian PULLAN i David CHAMBERS; *Venice: A Documentary History, 1450-1630*; Toronto - London: University of Toronto Press-Renaissance Society of America, 2001., 297.-321.; Christopher F. BLACK, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003., 6.-17., 130.-213.; Zoran LADIĆ, "O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku," *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 20 (2003.), 1.-26.; Damir KARBIĆ, "Koncept marginalnosti: društvena stvarnost ili sredstvo istraživanja na primjeru srednjovjekovnih komunalnih društava," u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba* (Zagreb: Hrvatski studiji, 2004.), 9.-19. Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, "Na margini ili središtu društva? - Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera," u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba* (Zagreb: Hrvatski studiji, 2004.), 21.-39. U navedenim se radovima nalaze i reference na svu ostalu relevantnu literaturu koja mi ovom prilikom nije bila dostupna.

³⁰ PULLAN, *Rich and Poor*, 229.-231.; BLACK, *Italian Confraternities*, 147.-150.; RAUKAR, "Komunalna društva u Dalmaciji u 14. st.," 188.; RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 213.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 159.-161., 276.

tvenoj sceni i odražavalo potrebu za očuvanjem postojećega društvenoga poretka i nadzora nad njime. No, isto je tako, premda je bratovština sve više poprimala izrazito društveno, a i političko obilježje, te je svakako treba obuhvatiti u tom okviru, osnovna vjerska crta ipak ostala usađena u njezinim temeljima. Kontemplativni vid života (*vita contemplativa*) bio je ravnopravan s društveno aktivnim (*vita activa*), te su oba činila jedan jedinstveni "program".³¹ Pomoći drugima, te slijediti riječi Matejeva evanđelja "Što god učinite jednom od ove moje najmanje braće, meni učinite,"³² vrijednosti su koje su privlačile i ljude plemićke krvi. Dobra djela bila su put prema konačnom spasenju i nisu se odnosila samo na materijalne stvari. Postojala je svijest i o duhovnim milodarima, koji su podrazumijevali ispovijed, pričest, te posebice molitvu za bolesne, umiruće i duše u čistilištu.³³ Kolektivna dobrotvornost i pobožnost koja se ostvarivala u bratovštini, bili su dijelom kršćanske etičnosti u kojoj su i vlastela htjela sudjelovati ili se barem njome resiti. Stoga su i ona rado bili dionicima u pobožnim oblicima života bratovštine, makar najčešće samo počasno i ponajviše simbolično.

"Boni populares"

Pored ugledne vlastele, među prvim članovima bratovštine bili su, dakako, i pučani koji su se u vrijeme njezina osnutka sredinom 14. stoljeća isticali u gospodarskom životu grada. Naravno, ponajviše se radilo o trgovcima, prije svega onima koji su bili uključeni u opskrbu žitom. Trgovina žitom u to je vrijeme, već po svojoj vitalnoj važnosti za grad, predstavljala vrlo dobru mogućnost zarade, čemu je pogodovao i dubrovački sustav njegove nabave. Naime, vlasti su organizirale dovoz žita tako što su za njegovu opskrbu angažirale sindike ili trgovce s kojima je pri ugovaranju posla dogovarana i premija za dovoz. Pojedinci su uz to dobivali i dopuštenje za njegovu prodaju izvan fundaka. Sindici su katkad bili iz redova vlastele, ali isto tako i vrlo često domaći pučani.³⁴ Žitna je trgovina stoga pružala dobre mogućnost stjecanja imetka, a samim time i društvene afirmacije. Naravno, nabava žita nije bila jednostavan posao, jer je značila i preuzimanje obveze za točnu isporuku, što često nije bilo lako ispuniti. Žita nije bilo uvijek i svugdje, bar ne u željenim količinama.³⁵ No, vješti su trgovci uglavnom uspijevali pribaviti dovoljno žita za općinske potrebe, te uz to još i pristojno zaraditi.

Upravo su ti sposobni trgovci upisani na stranicama antuninske matrikule i predstavljali su pučansku elitu. Među njima su se, primjerice, u prvim desetljećima postojanja bratovštine isticali Pripče Utolčić, njegov poslovni drug Domanja Iskrlica,

³¹ BLACK, *Italian Confraternities*, 32.

³² *Biblija: Stari i Novi Zavjet*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1987., Mt. 25:40.

³³ Usporedi: BLACK, *Italian Confraternities*, 12.-13.

³⁴ Filip DE DIVERSIS, *Opis slavnog grada Dubrovnika*, prev. Zdenka Janeković-Römer, Biblioteka Suvremenost baštine (Zagreb: Dom i svijet, 2004.), 82.; Dušanka DINIĆ-KNEŽEVIĆ, "Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 10 (1967), 79-118; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, "Dubrovačko 15. stoljeće: vrijeme rada i bogaćenja." u: *Opis slavnog grada Dubrovnika*, Zagreb: Dom i svijet, 2004, 27.

³⁵ DINIĆ-KNEŽEVIĆ, "Trgovina žitom," 104-109.

potom Milče de Lebro, Đivko Longo, Luka Njegojev, Angelo Kačić, Milten Pribojević, braća Bogdan i Bogavče Okruljić i drugi.³⁶ Katkad je vlada izričito nalagala da se za sindika izabere netko "od pučana" (*de eligendo unum sindicum plebeum*),³⁷ a vrlo često su to bila upravo spomenuta imena iz matrikule bratovštine.³⁸ Žito je i kasnije bilo dobar izvor prihoda, te su u njegovoj trgovini angažirani utjecajni Antun Butko, Jakov Kotrulj, Đivko Rugić ili Pasko Pace, svi odreda ugledni Antunini prve polovice 15. stoljeća.³⁹

Osim žita, i druga je roba pružala dobre mogućnosti zarade i gospodarske afirmacije, osobito od zadnjih desetljeća 14. stoljeća. Mislim da bi se čak moglo govoriti o izvjesnoj tranziciji u temeljima stjecanja kapitala i to od početne žitne trgovine prema trgovini sirovinama iz zaleđa, u prvom redu rudama, a od prve četvrtine 15. stoljeća i prema sukarnarstvu. To je, čini se, i razumljivo. Poduzetnici su se usmjeravali prema onim granama koje su u određeno doba mogle jamčiti dobar uspjeh i profit. Vosak, kože i posebno rude pružali su velike mogućnosti dobre i brze zarade, osobito u vremenu kada je gladno mediteransko tržište žudjelo za njima. U trgovini solju, voskom ili od zadnje četvrtine 14. stoljeća u trgovini rudama nalazila su se imena koja se susreću i na stranicama matrikule. Gin iz Lješa, Radovan Marić, Ostoja Kranković ili Džore Bokša i Milten Pribojević samo su neki od vrlo uspješnih poslovnih ljudi, koji su, zajedno s vlastelom nosili dubrovačku trgovinu s kraja 14. stoljeća.⁴⁰

U prvoj polovici 15. stoljeća sve su se jače isticali pučani koji su svoje bogatstvo velikim dijelom temeljili na usponu rudne trgovine. Dabiživ Dobretinić Latinica, Jakov Vodopija, Stjepana Cassella, Bojko Nenković, Vlahota Kranković, Marin Nale, Nikola Glavić i Miho Zizer gotovo da su više vremena provodili u balkanskom zaleđu, u Srebrenici, Trepči, Novom Brdu, Prištini ili Rudniku nego u Dubrovniku. Tamo ne samo da su se bavili trgovinom, nego su svoj status i ugled potvrđivali i na sudbenoj razini. Često su sudjelovali u sudskim parnicama među Dubrovčanima kao *iudices*, a najugledniji od njih, poput Dabiživa Dobretinića, i kao konzuli.⁴¹ Konzule i suce u trgovačkim kolonijama imenovalo je dubrovačko Malo vijeće, a birani su uvijek oni ljudi koji su se izdvojili opsegom trgovačkoga posla, bogatstvom i autoritetom.⁴² Suci

³⁶ MA, f. 4', 5', 7', 8', 11.

³⁷ MR IV, 232.

³⁸ MA, f. 7', 8', 8', 11; MR IV, 12, 235-236; Mihajlo J. DINIĆ, *Odluke veća Dubrovačke Republike I*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Odeljenje 3, knjiga 15, Beograd, 1951., 43., 50., 52., 65., 68., 89., 113., 119., 124., 160.; Mihajlo J. DINIĆ, *Odluke veća Dubrovačke Republike II*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Odeljenje 3, knjiga 21, Beograd, 1964., 221.

³⁹ MA, f. 27', 28; Državni arhiv u Dubrovniku, *Acta Consilii Minoris* (dalje: *ACMinoris*), sv. 1, f. 13, 50, 152; sv. 2, f. 56, 57; sv. 5, f. 78; sv. 6, f. 35'.

⁴⁰ MA, f. 7', 8'; DINIĆ, *Odluke veća I*, 99, 76, 102, 280; DINIĆ, *Odluke veća II*, 51, 160, 220, 282, 362, 471; Desanka KOVAČEVIĆ, "Žore Bokšić - dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva", *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 13 (1963.), 289.-310.

⁴¹ *ACMinoris*, sv. 1, f. 12, 18, 19', 21', 27, 34, 34', 37, 38, 49, 52, 64, 67', 71, 77' 78', 79', 81', 136, 145, 159, 208; sv. 2, f. 54', 66, 67', 74', 117, 153'; sv. 3, f. 1, 26', 127, 149, 149', 152', 163, 163', 180, 227', 273, 292; sv. 5, f. 17', 98', 160'; sv. 6, f. 42'.

⁴² Bogdan KRIZMAN, "Dubrovački propisi o konzulima iz XIV. stoljeća", *Historijski zbornik* 4, br. 1.-4. (1951.), 141.-149. KOVAČEVIĆ, *Trgovina*, 65., 69., 83.-84.

su najčešće bili ugledni građani, a prema zakonu, za konzule je trebalo imenovati dubrovačke vlasteline iz dotičnih mjesta. No, ako njih tamo ne bi bilo, knez i Malo vijeće mogli su za tu najvišu sudbenu funkciju izabrati i "jednog od boljih pučanina" (*popularis de sufficientioribus*) koji se nalazio u mjestu.⁴³

Sve to potvrđuje da se među trgovcima iz pučanskih redova razvila socijalna razlika, koju je priznavala i vlasteoska vlast. To se moglo uočiti već tijekom 80-ih godina 14. stoljeća. Vlada je tako, primjerice, prilikom izbora svog poslanika u dalmatinske gradove 1382. godine zaključila da on bude "*unum bonum popularem de nostris*" te je izabran trgovac Ostoja Kranković.⁴⁴ Bez dvojbe, ti su "*boni populares*" ili "*populares sufficientiores*" predstavljali najuglednije, a vrlo vjerojatno i najbogatije pučane svoga vremena. Sve njih je, osim stečenog bogatstva, povezivalo članstvo u antuninskoj bratovštini.⁴⁵ Međusobno su izgradili pravu, vrlo gustu mrežu poslovno-rodbinskih odnosa, utvrđujući se kao jezgra bratovštine, ali i građanskog sloja dubrovačkoga društva.

Pri tome svakako valja prizvati sjećanje na stariju podjelu kojom se plemstvo nazivljem izdvojilo od ostalog stanovništva. Izrazi poput *maiores*, *meliores* ili *boni homines* utirali su put staleškoj terminologiji sažetoj od polovice 14. stoljeća u pojmu *nobiles*.⁴⁶ Kada Veliko vijeće 1303. godine bira četvoricu "*boni homines*" radi nadzora poslova mesnice, iz imena izabranih jasno je da su pripadali krugu moćnijih, jezgri iz kojeg se stvorilo plemstvo.⁴⁷ "*Boni populares*" ili "*populares sufficientiores*" s konca 14. stoljeća nesumnjivo su asociirali na "*boni et legales homines*" ili "*boni et sufficientes homines*" s početka tog istog stoljeća. No, unatoč formalnoj sličnosti, sadržajna razlika među njima bila je ključna. "*Boni et sufficienti homini*" iz dvadesetih ili tridesetih godina 14. stoljeća postali su *nobiles homines*,⁴⁸ sa svime što je taj naziv nosio sa sobom.⁴⁹ "*Boni populares*" s konca stoljeća to više nisu mogli dosegnuti.

Premda već i sami nazivi upućuju na istovjetnost u putevima staleškog oblikovanja i izdvajanja, taj posljednji korak za "bolje pučane" onemogućen je zatvaranjem plemstva tridesetih godina 14. stoljeća. Tzv. *serrata* Velikog vijeća iz 1332. isključila

⁴³ "... Si vero non fuerit aliquis nobilis in dicto mercato, eligatur *popularis de sufficientioribus* qui ibi fuerint". Liber viridis, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Odeljenje 3, knjiga 23, ur. Branislav M. Nedeljković, Beograd: SANU, 1984., c. 63; Kosta VOJNOVIĆ, "Sudbeni ustroj Republike Dubrovačke (1272.-1459.)," *Rad JAZU* 108 (1892.), 173; KRIZMAN, "Dubrovački propisi o konzulima", 143.

⁴⁴ DINIĆ, *Odluke veća I*, 247.

⁴⁵ MA, passim.

⁴⁶ Tomislav RAUKAR, "'Consilium generale" i sustav vladanja u Splitu u XIV. stoljeću," *Historijski zbornik* 37 (1984.), 87.-103; Ludwig STEINDORFF, *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert: Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*, Städteforschung (Köln-Wien: Böhlau Verlag, 1984.), 41.; ISTI, "Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana," *Starohrvatska prosvjeta* 16 (1986.), 148.; Nada KLAIĆ, *Trogir u srednjem vijeku: Javni život grada i njegovi ljudi* (Zagreb: Muzej grada Trogira, 1985.), 189.; RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 196.-197.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 49.-50.

⁴⁷ MR V, 44. Slično: MR I, 72, 75, 85, 93, 117; MR V, 178, 184.

⁴⁸ MR I, 158, 164, 165, 174, 201; MR II, 15, 51, 76, 77; MR V, 183, 188

⁴⁹ O pojmu plemstva u dubrovačkim okvirima vidi: JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 225-227, 283-289.

je bilo kakvu mogućnost participiranja u vlasti svima osim vlasteli koja su već sjedila u vijećnici. Taj je čimbenik bio presudan i činio je temeljno određenje u oblikovanju građanskoga staleža. Ni veliki imetak, a niti ostvareni ugled "boljim pučanima" nije otvarao vrata aktivnoga političkoga života. Stoga su morali tražiti druge puteve afirmacije, od gospodarstva, diplomacije, kancelarije pa do književnosti.⁵⁰ Na njima im je bratovština, pak, pružala institucionalnu podlogu u kojoj su samo oni držali vlast i tako činili svojevrstu "pučku vlastelu". Usporedbe radi, u Veneciji je za takav položaj i tu grupu stanovnika u nekim Scuolama Grandi već od kasnog 14. stoljeća stvoren termin "*nobeli de puovolo*", a od 16. stoljeća već su za čitav građanski sloj sasvim uobičajeni pojmovi "*gentilhomeni cittadini*" i "*gentilhuomini popolari*".⁵¹

Izvanbračni potomci dubrovačke vlastele

Kovanica "pučka vlastela", prethodno upotrijebljena da bi se naglasila uloga pučana u antuninskoj bratovštini, prikladno može poslužiti i kao most prema još jednoj važnoj skupini ljudi koji su, osobito u prvim desetljećima, oblikovali njezinu socijalnu sliku. Riječ je doslovno o "pučkom plemstvu", odnosno o nezakonitim potomcima dubrovačkih vlastelina. Unatoč nobilitetu očeva, plodovima njihovih izvanbračnih strasti i ljubavi pravo na plemićki status bilo je uskraćeno. Dubrovačko je plemstvo čuvalo svoju stalešku granicu propisom o dvostrukom plemićkom podrijetlu od kojeg se nikad nije odstupalo. Plemićem se smatrao samo onaj u čijim je žilama tekla "čista" vlasteoska krv, od majke vlastelinke i oca vlastelina.⁵² Iako su se i u Dubrovniku, osobito od 16. stoljeća, humanističke ideje o vrijednosti plemstva duha, o plemstvu kao osobnom svojstvu i moralnoj kategoriji suprotstavljale "načelu krvi" i nobilitetu utemeljenom na naslijeđenim privilegijama, plemenita krv ostala je uvijek temeljnim preduvjetom čovjekove uzvišenosti. Ono je bilo jednim od osnovnih obilježja dubrovačkoga vlasteoskog staleža i uvelike ga definiralo.⁵³

⁵⁰ Ilustracije radi, dovoljno je samo pripomenuti da su vodeći literati renesansnog Dubrovnika poput Marina Držića, Nikole Nalješковиća ili Mavra Vetranovića pripadali ovom društvenom sloju.

⁵¹ Usporedi: Brian PULLAN, "Three Orders of Inhabitants: Social Hierarchies in the Republic of Venice" u: *Orders and Hierarchies in Late Medieval and Renaissance Europe*, ur. Jeffrey Denton. Basingstoke - London: Macmillan Press, 1999., 159.; James S. GRUBB, "Elite Citizens", u: *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State 1297-1797*, ur. John Martin i Dennis Romano, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2000., 348.-349., bilješka 66.

⁵² *Liber croceus*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III. odeljenje, knjiga 24, ur. Branislav M. Nedeljković, Beograd: SANU, 1997., c. 18.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća* (Dubrovnik: HAZU, 1994.), 116.-118.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 69.-73., 242.-244.

⁵³ Jacob BURCKHARDT, *Kultura renesanse u Italiji*, prev. Milan Prelog (Zagreb: Matica hrvatska, 1953.), 202.-203.; Spencer PEARCE, "Dante: Order, Justice and the Society of Orders," u: *Orders and Hierarchies in Late Medieval and Renaissance Europe*, ur. Jeffrey Denton (Basingstoke-London: Macmillan Press, 1999), 39-40.; PULLAN, "Three Orders," 157.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 283.-289.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, "Pučka krv i plemstvo duha: Život renesansnog Dubrovnika u djelu Nikole Nalješковиća," u: *Pučka krv, plemstvo duha: Zbornik radova o Nikoli Nalješковиću*, ur. Davor Dukić, Zagreb: Disput, 2005., 43.-47.

S druge strane, upravo su ti strogi staleški propisi o ženidbi i najčvršća endogamija u Europi nužno za sobom povlačili rađanje brojne izvanbračne djece plemićkoga porijekla, začete sa ženama nižega društvenoga ranga. Dubrovačko je društvo bilo snošljivo prema tom pitanju, pokazujući razumijevanje za tu vrstu oduška od sputavajućih staleških okova. Ta su djeca živjela s majkom, ali najčešće su bila javno priznata. Očeva vlasteoska obitelj preuzimala je brigu o njima u slučaju smrti majke. Naravno, pravo na patrimonijalna dobra pripadala su isključivo zakonitim potomcima, a nezakonita su djeca mogla dobiti nešto iz tog dijela tek ako zakonitih nasljednika nije bilo.⁵⁴ No, činjenica je da je za mnoge sluškinje u kućama vlastele rođenje izvanbračnog vlasteoskog potomka značilo čak i prednost te nije doživljavano pretjerano skandalozno. U književnoj je formi takav društveni stav u 16. stoljeću uobličio Nikola Nalješković, osobito u svojim farsama. Vlastela su na sve strane ljubovala sa sluškinjama, odnosno kako piše Nalješković, “*Da t’ nije za toj har, djevojkam toj svaki čini sad gospodar*”.⁵⁵ One su im rađale djecu, a raširenost te pojave Nalješković je posebno naglasio u *Komediji šestoj*. U njoj su s istim gospodarom bile trudne čak tri žene (dojilja, krčmarica i mlada sluškinja), ali ne i njegova zakonita supruga.⁵⁶

Dakako, teško je utvrditi što se događalo sa svom nezakonitom vlasteoskom djecom i koliko ih je bilo priznato. I njihov je broj, poput ukupnog broja izvanbračne djece rođene u Dubrovniku, nemoguće pouzdano doznati, kako za novovjekovno razdoblje, tako još više za doba srednjega vijeka.⁵⁷ Vjerojatno se može pretpostaviti da ih je dosta živjelo običnim pučanskim životom, stapajući se s ostalim stanovništvom. Ipak, tolerantnost društva prema tom pitanju zasigurno je olakšavala njihovo priznanje i mjesto u društvu. Unatoč činjenici da su formalno-pravno pripadali širokom mnoštvu iz vlasti isključenog stanovništva, rodbinske veze s plemstvom ipak su davale poseban status izvanbračnim vlasteoskim sinovima. Jedan Gozze, Dersa, Menze, Sorgo ili Resti, pa makar nezakonit, sigurno je mogao imati bolji položaj nego sitni pučanin, siromašni *artigian*, zidar ili postolar.

Zamjetan broj nezakonitih vlasteoskih sinova upisan je na stranicama antuninske matrikule, i to odmah po njezinu osnutku 1348. godine. Primjerice, Lone Dersa⁵⁸, nezakoniti sin Vala Derse, ostvario je jednu od najuspješnijih diplomatskih karijera druge polovice 14. stoljeća, potvrđujući visok status u dubrovačkom društvu una-

⁵⁴ Susan MOSHER STUARD, *A State of Deference: Ragusa/Dubrovnik in the Medieval Centuries*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992., 142.-146.; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 242.-244.; JANEKOVIĆ RÖMER, “Pučka krv,” 48.-53. Usporedi i primjere iz Venecije u: Andrea ZANNINI, *Burocrazia e burocrati a Venezia in età moderna: i cittadini originari (sec. XVI-XVIII)*, (Venezia: Istituto veneto di scienze lettere ed arti, 1993.), 108.-118.

⁵⁵ *Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića* (dalje: SPH V), ur. V. Jagić i Gj. Daničić, Stari pisci hrvatski, sv. V (Zagreb: JAZU, 1873.), 261.; Slavica STOJAN, “Izazov dubrovačke svakodnevice Nalinoj *fortuni*”, u: *Pučka krv, plemstvo duha: Zbornik radova o Nikoli Nalješkoviću*, ur. Davor Dukić, (Zagreb: Disput, 2005.), 69.

⁵⁶ SPH V, 260.-275.; STOJAN, “Izazov”, 69.-70.

⁵⁷ Vidi: JANEKOVIĆ RÖMER, *Rod i grad*, 108.; Nella LONZA, “Dvije izgubljene duše: Čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667-1808),” *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 39 (2001.), 261.-303.

⁵⁸ Rabim izvorni oblik poznatog prezimena Držić.

toč nezakonitom podrijetlu. Vlada ga je često angažirala u i nekim za nju vrlo delikatnim trgovačko-diplomatskim misijama, nerijetko mu se u uputama obraćajući kao "našem dragom građaninu".⁵⁹ U bratovštinu su koncem 14. i početkom 15. stoljeća upisani Đivko Dersa, Martol Gozze, Ratko Menze i Luka Caboga, svi odreda plodovi zabranjenih ljubavi plemenitih očeva. Oni su također postigli uspješne poslovne karijere, stekli visok imetak i razvili čvrste rodbinsko-poslovne veze u antuninskom krugu.⁶⁰

Teško je ustvrditi da su unutar bratovštine ti ljudi i njihove obitelji činili izdvojenu elitu jer izvori to ne potvrđuju. Ne može se reći ni da su oni monopolizirali vodeće funkcije ili da su dominirali upravom bratovštine. Popis od početka do konca 15. stoljeća svjedoči upravo suprotno. Od 77 zabilježenih gastalda, samo je Nikola Lonin, sin spomenutog Lone Dersa, bio izravni potomak nezakonite grane vlasteoskog roda Dersa/Držić. Doduše, na dužnosti gastalda bio je, zajedno s Vlatkom Bogdanovićem, Nikolom Stjepanovim Nalom i Marinom Mišljenom, baš u vrijeme spajanja dviju bratovština 1432. godine, što mu je moglo dati posebno mjesto u povijesti bratovštine.⁶¹ No, pučanske grane vlasteoskih rodova ipak nisu bile niti toliko brojne i demografski jake da bi mogle monopolizirati vlast i utjecaj u bratovštini ili, šire, u građanskom krugu. Međutim, vlasteosko prezime i krvna spona s vladajućim staležom sasvim sigurno su pridonosili društvenom prestižu i osjećaju povlaštenijega položaja. Veze između nezakonite vlasteoske djece i njihove plemićke rodbine i dalje su postojale, bile one samo emotivne ili, kao u poznatom slučaju braće Caboga, i poslovne.⁶²

Na građanskom bračnom tržištu 15. stoljeća bilo je poželjno sklopiti vezu s nekim tko je nosio ugledno ime i čiji su rođaci sjedili u vijećnici, poneki i u crvenoj kneževskoj odori. Imućni ljudi pridošli sa strane, etablirani u Dubrovniku, nisu mogli postati plemstvo, ali su mu se mogli bar malo približiti ženidbom s njegovim pučanskim odvjetcima. Stoga je i položaj pučanskih vlasteoskih ogranaka bio određen intermedijarnošću, mjestom u društvenoj hijerarhiji između vladajućeg plemstva i široke mase sitnih pučana. Takvim je, pak, obilježjem taj položaj izravno zrcalio ono što je definiralo i građanski sloj, ponajviše okupljen u antuninskoj bratovštini. Bilo je to staleško mjesto koje nije osiguravalo pristup vlasti, ali koje je isto tako izdvajalo njegove pripadnike – "bolje pučane", obrazovane salarijate i uspješne trgovce - od običnoga pučkog mnoštva.

⁵⁹ MA, f. 4'; VGA, f. 57-57'; MR III, 96, 98, 168; MR IV, 20, 22-23, 40, 124; Jorjo TADIĆ, *Pisma i uputstva Dubrovačke Republike I*, Beograd: SKA, 1935., 54., 57., 60., 129., 150., 182., 225.; MAHNKEN, *Dubrovački patricijat*, 194.-195., tablica XXVIII.

⁶⁰ MA, f. 7'; 9, 28; VGA, f. 311; MAHNKEN, *Dubrovački patricijat*, tablice, XV./1., XXVIII. i XXXIV./8.

⁶¹ *ACMinoris*, sv. 5, f. 109; MA, f. 16'; VGA, f. 370-371.

⁶² JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 244.; Desanka KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Trgovačke knjige braće Kabužić (Caboga) 1426-1433*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1999.

Gradski službenici inozemnog porijetla

Jadransko je more također predstavljalo širok migracijski most, preko kojeg su brojni ljudi s Apeninskog poluotoka dolazili u grad pod Srđem, baš kao što su i Dubrovčani neprekidno plovili prema drugoj obali. Veze Dubrovnika i Apeninskog poluotoka uvijek su bile vrlo žive. Razlozi su ležali u prirodnoj zemljopisno-trgovinskoj usmjerenosti Dubrovčana na talijansku obalu i gradove, te u političkim prilikama, s obzirom da je od 1205. do 1358. dubrovački vrhovni suveren bila Mletačka Republika.⁶³

Još tijekom dvadesetih i tridesetih godina 14. stoljeća povećana trgovačka razmjena sa zemljama u zaleđu privukla je veći broj talijanskih trgovaca. To se vrijeme preklapalo s vremenom najvećeg uspona firentinskih bankarskih kuća Bardi, Peruzzi, Acciaiuoli i Buonaccorsi, čiji se kapital prelijevao po cijeloj Europi. Njihovi su predstavnici djelovali i u Dubrovniku, najviše angažirani u poslovima s južnotalijanskim žitom, te u kreditnoj trgovini.⁶⁴ Surađivali su s lokalnim, dubrovačkim trgovcima, a u te je aktivnostima bio uključen i dubrovački kancelar Pone Stamberti iz Pistoje (1318.-1341.).⁶⁵ Doduše, nakon financijskog sloma tih kuća tijekom četrdesetih godina 14. stoljeća, njihova je nazočnost u Dubrovniku, slično kao i u drugim

⁶³ Ignacij VOJE, "Trgovske zveze med Dubrovnikom in Markami v 14. in 15. stoletju", *Zgodovinski časopis* 30 (1976.), 279.-291.; Bariša KREKIĆ, "Contributions of Foreigners to Dubrovnik's Economic Growth in the Late Middle Ages," u: *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages* (London: Variorum Reprints, 1980.): XIX, 377.-381; ISTI, "Venetians in Dubrovnik (Ragusa) and Ragusans in Venice as Real Estate Owners in the Fourteenth Century", u: *Dubrovnik: a Mediterranean Urban Society, 1300-1600*, Aldershot: Variorum Ashgate, 1997., XI., 1.-48.; Josip LUČIĆ, "Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Venecije u XIII. stoljeću," u: *Dubrovačke teme*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991., 424.-441.; ISTI, "Veze Dubrovnika i Italije u Danteovo doba", u: *Dubrovačke teme*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991., 445.-473.; Petar ROKAI, *Dubrovnik i Ankonitanska marka u srednjem veku*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 1995.; Neven BUDAK, "Kako je hrvatski rob mogao postati mletački patricij ili neke vijesti o ranim hrvatsko-mletačkim trgovačkim i drugim vezama (11.-13. st.)," u: *Spomenica Ljube Bobana*, ur. Mira Kolar-Dimitrijević, (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.), 78.; Ignacij VOJE, *Poslovna uspješnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003., 195.-208.; Neven BUDAK, "Die Adria von Justinian bis zur Venezianischen Republik - Wandlungen in Verkehrsrichtungen," *Saeculum* 56, br. 2. (2005.), 199.-213.; Bariša KREKIĆ, *Unequal Rivals: Essays on Relations Between Dubrovnik and Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2007.

⁶⁴ MR II, 327, 328; MR V, 285, 286, 290, 291; Ignacij VOJE, "Bencio del Buono," *Istorijski časopis* 18 (1971.), 189.-201.; Ignacij VOJE, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine, 1976., 200.-208.; Bariša KREKIĆ, "Four Florentine Commercial Companies in Dubrovnik (Ragusa) in the First Half of the Fourteenth Century," u: *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London: Variorum Reprints, 1980., I., 25.-41.; Bariša KREKIĆ, "Italian Creditors in Dubrovnik (Ragusa) and the Balkan Trade, Thirteenth through Fifteenth Centuries," u: *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London: Variorum Reprints, 1980., VIII., 242.-247.; VOJE, *Poslovna uspješnost*, 198.; Peter SPUFFORD, *Handel, Macht und Reichtum*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 2004., 19.-20. O Firentincima u Dalmaciji, te Hrvatskoj i Slavoniji tijekom srednjeg vijeka vidi: Tomislav RAUKAR, "I fiorentini in Dalmazia nel secolo XIV", *Archivio storico italiano* 153, br. 566./IV. (1995.), 657.-680. Neven BUDAK, "I fiorentini nella Slavonia e nella Croazia nei secoli XIV e XV", *Archivio storico italiano* 153, br. 566./IV. (1995.), 681.-695.

⁶⁵ MR V, 118, 149, 245, 300, 400; Constantin JIREČEK, "Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner II," *Archiv für slavische Philologie* 26 (1904), 188-189; VOJE, *Kreditna trgovina*, 208; KREKIĆ, "Four Florentine Commercial Companies," 35, 37.

mjestima, okončana.⁶⁶ Međutim, tragovi njihove djelatnosti ostali su, o čemu svjedoče vrlo razvijeni trgovački poslovi Ponina sina Rajnalda Stambertija, umrlog oko 1383. godine.⁶⁷

Firentinac Lorino Ricci također je pripadao skupini talijanskih trgovaca koji su se četrdesetih godina doselili u Dubrovnik. Zajedno s Galom Cattanijem primljen je 1344. godine u dubrovačko građanstvo, što im je obojici otvorilo put za daljne trgovačke aktivnosti.⁶⁸ Galo je vjerojatno umro od posljedica kuge 1348.⁶⁹ te se ne spominje u matrikuli Antunina. No, tamo su upisani njegovi sinovi Tomko i Šimko.⁷⁰ Oni su i dalje ostali povezani s Lorinom Riccijem, koji je preuzeo skrbeničku ulogu za djecu svoga preminuloga prijatelja Gala.⁷¹ Lorinova je obitelj očito, uz pozamašan imetak, stekla i veliki ugled u gradu, o čemu svjedoči podatak da se njegova kći Nikoleta udala za Đivka Dersu, utemeljitelja pučanske, antuninske grane vlasteoskog roda Držić.⁷²

Promjena vrhovne vlasti 1358. i dubrovačko priznanje ugarske krune nisu utjecali na intenzivno gibanje ljudi s jedne jadranske obale na drugu.⁷³ Dapače, nakon te godine i dubrovačkoga gospodarskog uzleta od druge polovice 14. stoljeća, Dubrovnik je postao još privlačniji. Sa stabilnim političkim poretom, sve jačom autonomijom i otvorenim gospodarskim mogućnostima, bio je mjesto u kojem su pojedinci s različitih strana, pa tako i iz talijanskih gradova, mogli okušati trgovačku sreću i nadati se uspjehu. U matrikuli Antunina upisano je ime Tadije Jakovljeva iz Firence, koji je zadnjeg dana 1380. godine svečano primljen u dubrovačko građanstvo.⁷⁴ Već je u siječnju iduće godine Tadija bio živahni poduzetnik s vlastitom barkom, a potom je idućih godina postao jedan od najaktivnijih trgovaca žitom.⁷⁵ Da mu se trgovačka sreća očito nasmiješila, potvrđuje činjenica da se i njegova kći Nikoleta, baš kao i kći Lorina Riccija, udala u jednu od najuglednijih antuninskih obitelji. Postala je supru-

⁶⁶ KREKIĆ, "Four Florentine Commercial Companies", 36.; SPUFFORD, *Handel*, 20.

⁶⁷ On se u Dubrovniku razvio u aktivnog poslovnog čovjeka. Njegovo se ime nalazi upisano među prvim članovima antuninske bratovštine, kao i imena njegove žene Anice, te sinova Đivka i Jakše. MA, f. 7', 9', 11, 11'. Opseg njegovih poslova obuhvaćao je trgovinu žitom i olovom, a nekoliko je puta bio i dubrovačkim poslanikom u trgovačkim misijama. MR IV, 13, 19, 170, 178; DINIĆ, *Odluke veća I*, 78., 115., 151., 205.

⁶⁸ MR I, 155; MR II, 7-8; MR III, 281. Voje navodi da su i Lorino Ricci i Galo Cattani bili nećaci poznatog firentinskog trgovca Bencija del Buona. Obojica su sasvim sigurno bili Bencijevi prokurator. VOJE, "Bencio del Buono", 190., 191.

⁶⁹ MR II, 28, 107, 125.

⁷⁰ MA, f. 7'.

⁷¹ MR III, 185.

⁷² LD, sv. 2, f. 98.

⁷³ KREKIĆ, "Venetians in Dubrovnik," XI, 43-46.

⁷⁴ MA, f. 9, 13'; DINIĆ, *Odluke veća I*, 94.

⁷⁵ DINIĆ, *Odluke veća I*, 181, 184, 201, 257; DINIĆ, *Odluke veća II*, 106., 166., 170., 173., 585.-586. Zajedno s antuninskim subratimom Ostojom Krankovićem i Vlahom Radovanovim udružio se u *societas* te aktivno uključio u žitnu trgovinu. ISTI, *Odluke veća II*, 99., 108.

ga Tome Martolova Gozze Fiffa, potvrđujući time, na statusnoj razini, očev uspjeh na poslovom planu i uklopljenost u elitno dubrovačko građansko društvo.⁷⁶

No, među onim talijanskim salarijatima upisanima u prve popise članova antuninske bratovštine nisu svi uspjeli podjednako ojačati i utemeljiti dugotrajni građanski rod. Neki su spomenuti samo jednokratno, a njihovim potomcima vrlo se brzo gubio trag.⁷⁷ Uostalom, ni spomenuti Stamberti ni Ricci nisu uspjeli izgraditi dugotrajne vlastite rodove nego su se njihovi članovi prvenstveno priženili u druge ugledne građanske obitelji. Razlozi su ponajprije bili demografske naravi, jer su, po svemu sudeći, u oba slučaja izumrli muški nasljednici. Oba sina Rajnalda Stambertija umrla su 1403. godine te nakon toga to prezime više nisam nalazila u vrelima.⁷⁸ Temeļjem zbirke rodoslovlja, može se zaključiti da je oko 9 % antuninskih rodova koji su se oblikovali do konca 15. stoljeća imalo talijanske korijene. Oni koji su se čvrsto rodovski etablirali pojavili su se u Dubrovniku od 1380. do 1500. godine, i to najvećim dijelom od 1400. do 1430. godine. (Vidi **Prilog** na kraju članka)

Ti su ljudi bili dionici najveće dubrovačke gospodarske konjunktore, koja je, između ostalog, obilježena pokretanjem vlastite suknarske proizvodnje. Već je Filip de Diversis 1440. godine primijetio da su dubrovački vlastodršci “*shvatili da će, naime, dolaskom mnoštva stranaca porasti općinski prihod, kao i najamnina kuća, te da će prodavači vina postići najbolju cijenu i da će mnogi drugi obrtnici doći u grad*”.⁷⁹ Stoga su poglavito poticali onaj obrt “*koji će s razlogom privući nebrojene ljude da svojevolyjno dođu u grad i ondje spokojno žive od znoja svojih ruku*”.⁸⁰ A pošto su vlasti uvidjele da suknarstvo “*najviše pridonosi dobrom glasu gradova*”, “*jer u njih grnu mnogi ljudi*”,⁸¹ odlučile su pokrenuti proizvodnju u gradu.⁸² To je potaknulo intenzivni priljev

⁷⁶ Državni arhiv u Dubrovniku, *Libri Dotium* (dalje: LD), sv. 3, f. 104.

⁷⁷ Tako se među prvim imenima upisanima u matrikuli bratovštine nalazi ime magistra Guilelma iz Messine, koji je 1347. bio primljen za protomagistra oružarnice. U matrikulu je upisana i njegova žena Đivka, kao i zet Mile zlatar, no nitko od njih nije postao rodonačelnik nekog antuninskog roda. MA, f. 4'; 7'; 9'; MR I, 254; MR III, 16. Osamdesetih godina 14. stoljeća u trgovačkim je poslovima bio aktivan i Kolin Đurin iz Firence, također upisan među članovima bratovštine. Od 1392. i službeno je postao dubrovačkim građaninom, ali niti on nije utemeljio dugotrajni građanski rod. MA, f. 11; MR IV, 162, 184, 191, 244; DINIĆ, *Odluke veća I*, 36.; ISTI, *Odluke veća II*, 261, 262; *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, 226.

⁷⁸ JIREČEK, “Die mittelalterliche Kanzlei II”, 189.

⁷⁹ DE DIVERSIS, *Opis*, 110.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² O suknarstvu vidi: Državni arhiv u Dubrovniku, *Acta Consili Maioris* (dalje: *ACMaioris*), sv. 5, f. 2'-3'; *Liber viridis*, Zbornik za istoriju, jezik i knjizevnost srpskog naroda. Odeljenje 3, knjiga 23, ur. Branislav M. Nedeljković, Beograd: SANU, 1984., c. 152, 174., 221., 230., 283., 284., 316., 336., 399., 443., 458., 460., 486., 489., 499., 501.; *Liber croceus*, c. 15., 39., 51., 53., 54.; DE DIVERSIS, *Opis*, 109.-111.; Grga NOVAK, “Vunena industrija u Dubrovniku do sredine XVI. stoljeća,” u: *Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru o 70-oj godišnjici života*, Dubrovnik, 1931., 99.-107.; Ivan BOŽIĆ, “Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnka u XIV-XV veku.” *Istorijski glasnik* 1, br. 1-2 (1948./1949.), 33.-39.; Dragan ROLLER, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske II, Zagreb: JAZU, 1951., 5.-91.; VOJE, *Kreditna trgovina*, 259.-337.; Dušanka DINIĆ-KNEŽEVIĆ, “Kreditori dubrovačkog suknarstva,” *Jugoslavenski historijski časopis* (1981.), 237.-259.; ISTA, *Tkanine u privredi srednjovekovnog Dubrovnika*, Beograd: SANU, 1982., 87.-271.; Josip LUČIĆ, “Prva komora vunarskog obrta u Hrvatskoj,” u: *Dubrovač-*

stručnjaka iz Italije, i to posebice iz Prata, Firence i drugih gradova.⁸³ Ti su se došljaci jednim dijelom bavili kreditiranjem dubrovačke manufakture, ali znatnim su dijelom bili uključeni i u trgovinu i proizvodnju. Samo je iz Prata poimence poznato deset suknara, a iz ostalih dijelova Italije se spominje još sedamnaest imena.⁸⁴

Od tih novopridošlih talijanskih trgovaca najveći je uspjeh ostvario Galeazzo Brugnoli, koji je tijekom 15. stoljeća postao najpoznatijim pripadnikom novog antuninskog roda Brugnoli.⁸⁵ Sličan uspon poput Brugnolija, na krilima dubrovačkoga suknarstva, prošao još jedan došljak iz Italije, Monaldo Viganti iz Pesara, utemeljitelj antuninskog roda Monaldi.⁸⁶

No, dakako, nije samo dubrovačka *ars lanæ* privukla nove ljude u grad. Ukupna je gospodarska, politička i društvena klima u tom vremenu bila vrlo povoljna i poticajna za priljev poduzetnog i visokokvalificiranoga stanovništva. Kao što pokazuju prethodni primjeri, najveći dio Antunina podrijetlom s Apeninskog poluotoka prvenstveno se bavio trgovačkim poduzetništvom. No, među talijanskim došljacima također su se isticali službenici s platne liste dubrovačke općine. Na stranicama matrikule upisani su brojni liječnici, apotekari, učitelji i, posebice, kancelari, odreda podrijetlom s druge obale Jadrana.⁸⁷ Bila je to vrlo bitna kategorija stanovništva koja

ke teme, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991., 183.-207.; RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 159.-160.; ISTI, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*. Zagreb: FF press, 2003., 22.-23.; HARRIS, *Dubrovnik: a History*, 180.-182.; JANEKOVIĆ RÖMER, "Dubrovačko 15. stoljeće", 28.

⁸³ Bariša KREKIĆ, "I mercanti e produttori toscani di panni di lana a Dubrovnik (Ragusa) nella prima metà del Quattrocento," u: *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London: Variorum Reprints, 1980., 707.-714.; DINIĆ-KNEŽEVIĆ, "Kreditori", 240.-247.; DINIĆ-KNEŽEVIĆ, *Tkanine*, 116.-126., 128.-149.; *Il Carteggio Marcovaldi (1401-1437) nell'Archivio di Stato di Prato* (Inventario a cura di Paola Pinelli), Pubblicazione degli Archivi di Stato - Quaderni della rassegna degli Archivi di Stato 106, 2006.

⁸⁴ DINIĆ-KNEŽEVIĆ, "Kreditori", 240.; ISTA, *Tkanine*, 273.-274.

⁸⁵ VGA, f. 64. Primjer Galeazza Brugnolija, kao i primjer njegova oca, transparentno oslikava tipičan razvoj koji je obilježavao i druge talijanske došljake. Tako je 1428. godine Galeazzov otac Georgio Brugnoli iz Mantove primljen u dubrovačko građanstvo, "zajedno sa svim svojim nasljednicima". Nedugo potom, godine 1432., imenovan je dubrovačkim učiteljem. Sin Galeazzo je, pak, od 1430. do 1481. izgradio jednu od najplodnijih dubrovačkih trgovačkih karijera u 15. stoljeću. Pripadao je među najistaknutije protagoniste uzleta dubrovačkoga suknarstva. Bio je jedan od najčešćih kreditora u trgovini tkaninama, a imao je i vlastitu proizvodnju te prodaju sukna. U bratovštinu Antunina upisan je 1454. godine, zajedno sa sinom Nikolom, a već je iduće godine izabran za gastalda. Tu je dužnost potom obavljao još dva puta – 1460. i 1481. godine, a Nikola 1484. godine. No, Galeazzo je neformalno u antuninski krug sigurno ušao znatno ranije, jer se još 1434. oženio Franušom, kćerju uglednog Antunina Jakova Vodopije. *AC Maioris*, sv. 3, f. 203'; sv. 4, f. 178, 178'; 238; sv. 5, f. 74'; MA, f. 32, 32', 33, 35', 37'; LD, sv. 5, f. 114'.

⁸⁶ VGA, f. 267. Upisan je u bratovštinu 1454., iste godine kad i kolega mu Galeazzo Brugnoli. Tijekom druge polovice 15. stoljeća postao je jedan od najvećih dubrovačkih vjerovnika i razvio je široku poslovnu mrežu. Njegovu pripadnost elitnom građanskom krugu potvrđuje ženidba s Petronelom, kćerju Stjepana Nale, čime je i on uspostavio veze s jednom od najuglednijih antuninskih obitelji. Povezao se i s utjecajnim rodom Latinica tako što je svoju kći Klaru udao za Vlahu Martolova Latinicu. MA, f. 32; *AC Maioris*, sv. 9, f. 91; Državni arhiv u Dubrovniku, *Pacta Matrimonialia* (dalje: PM), sv. 1, f. 53; LD, sv. 7, f. 122; VOJE, "Trgovske zveže", 284.; DINIĆ-KNEŽEVIĆ, "Kreditori", 243.-244.; Bogumil HRABAK, "Trgovinske veze Pezara i Dubrovnika do 1700. godine", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 29 (1991.), 23.-79.

⁸⁷ MA, f. 4', 5, 13', 29', 30', 32', 33, 33', 34', 37', 38'.

je znatno odredila karakter antuninske bratovštine, a i građanskoga sloja u cjelini. S porastom važnosti komunalnih institucija, dubrovačke su vlasti s pozornošću pazile da u gradu doista djeluju najstručniji ljudi. Stoga su ti službenici, posebice od kraja 13. stoljeća, uglavnom dolazili iz Italije, izvorišta učenih i pismenih ljudi onoga vremena.⁸⁸

Posebice se nastojalo da niti jedan službenik kancelarije ne bude Dubrovčanin, da bi se uklonila svaka mogućnost eventualnog strančarenja i utjecaja na komunalnu, a kasnije državnu politiku.⁸⁹ Uloga kancelarije postajala je sve važnijom od 15. stoljeća, istovremeno s jačanjem samostalne državne strukture i njezinoga upravnog aparata.⁹⁰ Filip de Diversis izričito piše da je pet službenika kancelarije uvijek moralo biti, a u njegovo su vrijeme i bili, iz Italije.⁹¹ Ništa se nije prepuštalo slučaju, te su dubrovački zapisnici vijeća prepuni odluka o izboru učitelja, liječnika i notara koji su trebali služiti općem dobru zajednice.⁹² Tako su, primjerice, i poslanici koji su nekim trgovačkim poslom išli u Veneciju ili Bolognu nerijetko dobivali zadaću potražiti liječnika spremnog da dođe živjeti i raditi u Dubrovnik.⁹³ Dubrovački studenti u Padovi također su katkad bili angažirani s naputkom da gradu pribave željenog liječnika ili učitelja. Osamdesetih godina 14. stoljeća na tom se poslu osobito isticao vlastelin Federico Gozze, kasniji dubrovački kanonik. Vlada mu je 1381. pisala i iznijela zamolbu da u njezino ime plati i na dvije godine angažira kirurga Benedikta i fizika Petra.⁹⁴ Nedugo potom, mladom je Gučetiću povjeren zadatak da se “*raspita i nađe dobrog učitelja*”, koji je trebao biti “*pozitivan i realan, dobrog i časnog života, te u dobi između trideset i četrdeset godina*”, te voljan da za godišnju plaću od 100 dukata dođe raditi u Dubrovnik.⁹⁵

Filip de Diversis nije propustio komentirati ni “*pohvalni običaj držanja, poštivanja i plaćanja četvorice liječnika*” u gradu.⁹⁶ Posebno se prisjetio uglednog kirurga Ivana

⁸⁸ Constantin JIREČEK, “Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner I”, *Archiv für slavische Philologie* 25 (1903.), 509., 511., 513.-517.; Risto JEREMIĆ i Jorjo TADIĆ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika II*, Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1939., 4.-45., 138.-140., 147.-156.; Vinko FORETIĆ, “Dubrovački arhiv u srednjem vijeku”, *Analni Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6-7 (1959.), 322.; Ivo PERIĆ, “Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća”, *Pedagoški rad* 5-6 (1967), 219.; Ruža ČUK, “Porodica Alberto (Bono) u Dubrovniku u poznom srednjem veku”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 41 (2004.), 377.-385.; Relja SEFEROVIĆ, “Strani učitelj i domaći povjesničar: Nascimbene Nascimbene i Serafin Cerva o retorici”, *Analni Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007.), 47.-116.

⁸⁹ JIREČEK, “Die mittelalterliche Kanzlei I”, 510.

⁹⁰ *Liber viridis*, c. 223; *Liber croceus*, c. 67; Stjepan ĆOSIĆ, “Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike”, *Arhivski vjesnik* 37 (1994.), 124.-127. Usporedi: ZANNINI, *Burocrazia*, 38.-41., 119.-181.

⁹¹ DE DIVERSIS, *Opis*, 77.

⁹² MR I, 26, 77, 104; MR II, 50, 52; MR V, 38, 146, 155; *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, 57., 105., 108., 111., 116., 117.

⁹³ MR V, 66, 171; *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, 135., 148.; JEREMIĆ i TADIĆ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*, 140., 156.; Za primjere iz 16. stoljeća usporedi: SEFEROVIĆ, “Strani učitelj”, 63.-64.

⁹⁴ DINIĆ, *Odluke veća I*, 149.

⁹⁵ DINIĆ, *Odluke veća I*, 178.; MAHNKEN, *Dubrovački patricijat*, 252.

⁹⁶ DE DIVERSIS, *Opis*, 106.-108.

Aldoardija iz Pavije, koji je, prema njegovim riječima, "bio najbolji liječnik svoje struke", čime je zaslužio doživotnu mirovinu u starosti.⁹⁷ Ivanovo ime, koji je službovao u Dubrovniku od 1376. do 1415. godine,⁹⁸ nisam našla među upisanim članovima bratovštine, ali zato je tamo ubilježen njegov sin, liječnik Tomo.⁹⁹ On se već sasvim uklopio u svijet dubrovačkoga građanstva, što je i formalno potvrđeno službenim primitkom među građane 1419. godine.¹⁰⁰ Tomo je od oca naslijedio ne samo profesiju,¹⁰¹ nego, čini se, i spremnost na stalnu pripravnost služenju državnim interesima. Godine 1458., u već poodmakloj dobi, na zamolbu vlade prihvatio je liječiti bosanskog vojvodu Vladislava, izjavivši da je "spreman do smrti slušati naredbe svoje države".¹⁰² Takva je odanost očito toliko impresionirala dubrovačke vlastodršce da su i njemu, kao i njegovu ocu, udijelili doživotnu mirovinu od 200 perpera "u svrhu življenja i prehrane još ovo malo dana što mu preostaje".¹⁰³

Ujedno, Tomina izjava o beskonačnoj odanosti "svojoj državi" ilustrativno svjedoči i o razvojnem putu jedne imigrantske obitelji, a kojeg su prolazili i drugi dubrovački *novi cives*. Idealni put kojem su vjerojatno mnogi težili bio je steći imetak i ugled u novom gradu, uklopiti se u njegovo društvo, postati njegovim građaninom i na koncu ga, poput Tome, zvati "svojim gradom". Dakako, stari zavičaj nije bio odmah zaboravljen, a i veze s njim bile su više nego dobrodošle u trgovačkim aktivnostima. No, većinom su ti pridošli ljudi ipak težili što boljoj prilagodbi u odabranom gradu. To se poklapalo i s nastojanjima dubrovačkih vlasti da kvalificirane i sposobne ljude također što bolje i što prije integriraju u svoje građansko tkivo. Na koncu, to se potvrđivalo i brojnim odlukama o primitku u dubrovačko građanstvo.¹⁰⁴

Općenito uzevši, talijanski su učitelji, liječnici, notari i kancelari uživali velik ugled u gradu, što je potvrdio i primjer liječnika Tome. Upravo je ta skupina Antunina, salarijata podrijetlom iz Italije, ostavila važan biljeg u građanskom identitetu Dubrovnika. Oni među njima koji su ostali dulje i vezali se za grad, poput kancelarâ Alberta Bona i Bartolomeja Sfondratija, apotekara Ivana Salimbene, aromatarâ Julijana Jakovljeva Giulijanija ili učitelja Teodora de Gilla, utemeljili su prave antuninske rodove.¹⁰⁵ Brzo su izgradili čvrstu mrežu poslovno-rodbinskih odnosa s ostalim građanskim rodovima, tvoreći zajedno s njima jezgru građanske elite.¹⁰⁶

⁹⁷ DE DIVERSIS, *Opis*, 107.; JEREMIĆ i TADIĆ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*, 15.-16.

⁹⁸ *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, 88., 104., 135., 292., 336., 350., 373., 388.; JEREMIĆ i TADIĆ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*, 15.-16.

⁹⁹ MA, f. 30'.

¹⁰⁰ JEREMIĆ i TADIĆ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*, 26.

¹⁰¹ AC *Maioris*, sv. 3, f. 16.

¹⁰² Citirano prema: JEREMIĆ i TADIĆ, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture II*, 27.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Mnoštvo je primjera, te, radi usporedbe, vidi npr.: AC *Minoris*, sv. 1, f. 116; sv. 2, f. 96; AC *Maioris*, sv. 3, f. 203; MR I, 10, 37-38, 58, 67, 75; MR V, 187, 234; Jovanka MIJUŠKOVIĆ, "Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku" *Glas SANU* 246, br. 9 (1961.), 103.-127.

¹⁰⁵ VGA, f. 67, 115, 158, 324, 351.

¹⁰⁶ LD, sv. 5, f. 14, 15, 21, 33, 86; 108; sv. 6, f. 38; 112, 132; sv. 7, f. 14, 51, 88; sv. 8, f. 99; 120, 121, 123; sv. 9, f. 2; 65, 73; 92; PM, sv. 1, f. 2, 3; 9; 66'-67'; sv. 2, f. 44-44'; 72; 111-111'; 143; 169; sv. 3, f. 54'-55.

Žene u bratovštini

Valja k tome naglasiti da bratovština, bar u početku, nije bila isključivo muška udruga. Na stranicama matrikule tijekom 15. i 16. stoljeća stoljeća upisane su i žene.¹⁰⁷ No, sve su navedene u izričitoj afilijaciji prema ocu ili mužu. Nižu se imena poput Stanule Đurkove, Paskuše Vlahotine, Maruše Nikšine, Katarine Cvijetove, Anukle Đivkove, Jeluše Mišljenove, Katarine Martolove ili Jeluše Natalove za koje se genealoškim istraživanjem može utvrditi da su bile supruge uglednih Antunina iz obitelji Držić, Nale/Nalješković, Vodopija, Gozze Fiffa, Mišljen ili Turčinović.¹⁰⁸ U bratovštini nije bilo ženâ koje su nosila prezimena izvan rodoslovljima omeđenog antuninskoga kruga. Statuti bratovštine nisu pridavali posebnu pozornost ženskom sudjelovanju u njoj i nema odredbi koje su posebno regulirale njihov primitak. No, sa sigurnošću se može pretpostaviti da su one participirale isključivo u duhovnim dobrima bratovštine. Na sastancima kapitula ili u upravi iluzorno bi bilo očekivati žensko ime. Međutim, već sama činjenica da su uopće upisane u matrikulu nije bila sporedna. Kao članice mogle su se i one uzdati u pomoć bratovštine, bez obzira radilo se o bolesti, pomoći pri udaji ili o ispraćaju u grob. Osim toga, upisivanjem svojih suprugâ i kćeri bratimi su jačali rodbinski čimbenik bratovštine, a time i njezino izdvajanje od ostatka pučanstva. S druge strane, članstvo u bratovštini ženama je također pružalo mogućnost društvenog okupljanja i povezivanja izvan najužih obiteljskih okvira.¹⁰⁹ Rekla bih da njihova imena na stranicama matrikule, makar bez drugih vidljivih potvrda o aktivnom sudjelovanju u životu bratovštine, svjedoče o ipak nešto emancipiranijem položaju građanskih suprugâ u odnosu na vlasteoske sugrađanke. Ako ništa drugo, barem su neke od njih na papiru, uvezane u srebro i kožu, ostale zapisane ravnopravno i na istom mjestu sa svojim muževima.

Popolo

Svi prethodni primjeri svjedoče da je bratovština od svog početka najvećim dijelom okupljala gornji sloj stanovništva, pučanskoga i, dakako, puno manje vlasteoskoga. Međutim, u vrijeme osnutka još se među njezinim članovima mogu pronaći osobe koje definitivno nisu pripadale vrhovima dubrovačkoga društva, ni trgovačkoga ni političkoga. Jednostavna pučanska imena poput mornarâ Đura, Stojka i Milatka ili samo obična imena poput Miha, Drakosa, Nikole Ivanova, Milgosta Kletve, Radihe brata Dihne, Milena Mrnavića, Priboja Masarića, Dražoja šurjaka/rođaka Milunova, Brajka Miloslava, Nikše Marinova i još dosta sličnih upućuje na raznolikiju socijalnu osnovicu dviju prvotnih bratovština u vrijeme osnutka.¹¹⁰ S obzirom na šutnju vrela, teško je odrediti imovinsko stanje spomenutih pučana. No, s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da ono nije bilo na najvišoj razini. Tim je ljudima kolektivno okrilje bratovštine predstavljao zaštitnički oslonac i duhovnu sigurnost čak i u većoj mjeri nego onima imućnijima. Obveza bratovštine da skrbi za svoje članove, ne-

¹⁰⁷ MA, f. 31, 31'; 41, 43, 45', 47, 48, 49, 50, 50', 53', 59'.

¹⁰⁸ MA, f. 31; VGA, passim.

¹⁰⁹ BLACK, *Italian Confraternities*, 34.-38.

¹¹⁰ MA, f. 6-7.

ovisno o njihovu društvenom rangu, podrijetlu ili posjedovnom statusu, ulijevala je nadu da u trenucima slabosti, životnih kriza i u oproštaju od zemaljskoga života oni neće biti ostavljeni i prepušteni sami sebi.¹¹¹ Individualizam koji će s kasnijim desetljećima i stoljećima polako kucati na vrata, u srednjovjekovnom obzoru sredine 14. stoljeća još je uzmicao pred kolektivnim identitetom i težnjom za društvenim zajedništvom. Bratovština je nudila taj osjećaj zajedništva, odgovarajući time na jednu od temeljnih potreba srednjovjekovnoga čovjeka.¹¹²

Isto tako, šaroliki društveni sastav svjedoči da u najranijem začetku, sredinom 14. stoljeća, bratovština nije bila ekskluzivno okupljalište određene grupe ljudi. Struktura je još bila relativno fluidna i okupljala je različite skupine. U njoj su, dakako, prevladavali oni s više društvene ljestvice, no definitivno je još bilo mjesta i za obične ljude.¹¹³ Statusni i imovinski kriteriji u počecima bratovštine očito nisu bili tako visoko postavljeni kao što će to biti kasnije kada je bratovština postupno stjecala strogo definirani društveni položaj.

Očevi i sinovi u bratovštini

U socijalnom profiliranju bratovštine nasljedni je čimbenik postajao sve važnijim. To je neizbježno sa sobom donosilo ekskluzivističko obilježje udruge. Taj čimbenik u početku nigdje nije bio formaliziran, ali u stvarnosti se jasno ocrtavao. Jačanje nasljednog faktora lijepo se može pratiti na stranicama matrikule bratovštine. Nakon što su upisani očevi, u idućoj su se generaciji upisivali sinovi, potom nakon određenog vremena unuci i tako redom.¹¹⁴ Katkad se događalo da su sinovi upisani upravo u vrijeme kada su očevi vršili dužnost gastalda. Sredinom tridesetih godina 15. stoljeća jedan od gastalda bio Antun Butko, a prvi novoupisani član u to vrijeme bio je njegov sin Nikola.¹¹⁵ Godine 1497. dužnost gastalda vršio je Frano Martinov Franko i upravo su u to vrijeme upisana njegova dva sina Antun i Vlaho, te supruga Anukla.¹¹⁶ Ipak, to nije morala biti uobičajena praksa, jer je vrijeme upisa ovisilo i o dobi sinova, odnosno o njihovoj zrelosti. Najčešće su se sinovi uključivali u bratovštinu u dobi od 18 do 20 godina. Ilustrira to i primjer poznatog Benka Kotrulja, koji je u bratovštinu upisan oko 1435. godine s oko 20 godina.¹¹⁷ Očito se ta dob smatrala prikladnom za inicijaciju mladih u bratovštinu, baš kao što su se u isto vrijeme njihovi

¹¹¹ MA, f. 2-2'.

¹¹² RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 336.

¹¹³ Usporedi: PULLAN, *Rich and Poor*, 9.1-98.; ZANNINI, *Burocrazia*, 61.-118.; GRUBB, "Elite Citizens", 352.; BLACK, *Italian Confraternities*, 43.

¹¹⁴ MA, *passim*.

¹¹⁵ Nije navedena točna godina Antunovog mandata, a budući da je umro 1437. godine, približno se može pretpostaviti da je bio gastald oko 1435. godine. MA, f. 30; *Test. Not.*, sv. 12, f. 186-186'.

¹¹⁶ MA, f. 39'.

¹¹⁷ Isto, f. 30; Za godinu rođenja (1416.) vidi u: Nenad VEKARIĆ, "Dubrovački rod Kotrulj." u: *Dubrovanin Benedikt Kotruljević: hrvatski i svjetski ekonomist XV. stoljeća*, ur. Vladimir Stipetić. Zagreb: HAZU i Hrvatski računovođa, 1996, 42.

vlasteoski vršnjaci uključivali u ekskluzivni krug onih koji su držali dubrovačke poluge vlasti, odnosno u Veliko vijeće.¹¹⁸

I u detaljima primitka u bratovštinu iznova se očitovala sličnost između dva društvena sloja, odnosno naziralo se građansko oponašanje vlasteoskih modela upravljanja. Hereditarnost je postala ključan čimbenik u strukturi bratovštine, baš kao što je bila i među plemstvom. Doduše, prošlo je dosta vremena dok se taj nasljedni čimbenik u bratovštini nije, početkom 17. stoljeća, i zakonski etablirao. Tek godine 1600. donijeta je odluka po kojoj je Veliki kapitul službeno ostao rezerviran samo za one "koji su i dotada, po običaju, sudjelovali na sastancima i birali", kao i za one "koji su pripadali onim *casatama* čiji su preci bili službenici bratovštne". Novi su ljudi u bratovštinu mogli biti primljeni tek uz glasove većine u Velikom kapitolu.¹¹⁹ No, neovisno o legislativi, već od konca 15. stoljeća, a osobito od 16. stoljeća postalo je jasno da bratovština tendira zatvaranju i izdvajanju, temeljenom na načelima postignutoga društvenog statusa i nasljednosti.

Zaključak

U procesu elitizacije bratovštine bili su ključni imovinski kriterij i društveni prestiž. O organizacijskim stvarima i upravi bratovštine odlučivali su bogatiji i ugledniji, što potvrđuje i popis gastalda,¹²⁰ a oni siromašniji postajali su sve malobrojniji i sve pasivniji članovi.¹²¹ To je ujedno bio i razvojni put bratovštine. Od karitativno-pobožne udruge postala je institucionalnim mjestom okupljanja novog staleža – bogatoga građanstva. Socijalna struktura 15. i 16. stoljeća pokazuje da je bratovština prerasla u udruhu koja je okupljala točno određeni skup ljudi. Dok su se u počecima bratovštine još uvijek, rame uz rame, nalazili upisani bratimi iz različitih društvenih slojeva, imenik članova s konca srednjeg vijeka i obzora renesansnog doba potvrđuje sve izraženije sužavanje i "zatvaranje" članstva. Imena su upućivala na uočljivu elitizaciju bratovštine. Iako bratovština nikad nije odstupila od svoga pobožnog i karitativnog obilježja, došlo je do razlučivanja članstva. Krug se smanjivao na imućne trgovce, ugledne javne službenike: učitelje, liječnike, kancelare i potomke nezakonitih ogranaka vlasteoskih rodova, uz povremeno brojniji upis vlastele.¹²² Kao takva elitna udruga imućnih pučana, bratovština je zauzela posebno mjesto u povijesti Dubrovnika. Požutjeli listovi njezine matrikule, s upisanim imenima Držića, Nalješkovića, Kotrulja, Sfondratija, Monaldija, Vodopija, Zuzorića, Pracata i drugih, svjedoče i danas o sjaju i ugledu kojega je uživala kroz stoljeća, sve do ukidanja 1806. godine.

¹¹⁸ MR II, 25; *Liber Omnium Reformationum Civitatis Ragusii*, ur. Aleksandar Solovjev, Zbornik za IJK III. odeljenje, knjiga VI, Beograd: SKA, 1936, 57; JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode*, 63, 183-185.

¹¹⁹ MA, f. 71-72.

¹²⁰ VGA, f. 370-371.

¹²¹ Usporedi: BLACK, *Italian Confraternities*, 43; Grga NOVAK, *Povijest Splita*, sv. III, Split: Splitski književni krug, 1978, 1326-1328; Maja NOVAK-SAMBRAILO, "Plemići, građani i pučani u Zadru (XV.-XVII. st.)" *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 19 (1972), 180; RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 211.

¹²² MA, f. 26'-39'.

PRILOZI

PRILOG 1 Popis antuninskih rodova podrijetlom s Apeninskog poluotoka do konca 15. stoljeća:¹²³

Približno vrijeme dolaska	Rod (mjesto podrijetlo)
Oko 1380. godine	Salimbene (Venecija) Alberti, Alberto, Bono (Belluno)
Oko 1400. godine	Teodori, nekoć Gilla (Abruzzo)
Oko 1420. godine	Sfondrati (Cremona) Brugnoli (Mantova) Gabrieli (Prato)
Oko 1430. godine	Monaldi (Pesaro)
Oko 1440. godine	Giuliani (Faenza)
Oko 1460. godine	Battitore (Genova)
Oko 1490. godine	Vettori (Faenza)

¹²³ Izrađeno prema podacima VGA te zapisnicima dubrovačkih vijeća.

‘Plebeian aristocrats’: the social structure of the St. Anthony Confraternity in the late medieval Dubrovnik (Ragusa)

Zrinka Pešorda Vardić

Croatian Institute of History

Opatička 10

10000 Zagreb

Republic of Croatia

In the late Middle Ages, the Ragusan confraternity of St. Anthony had the reputation of the most distinguished and most prestigious confraternity in the city. From its beginnings in the mid-fourteenth century until the fall of the Dubrovnik Republic, the St. Anthony confraternity occupied an important part of Ragusan history. Membership in the confraternity became synonymous with the emerging class of wealthy citizenry, also known as *cittadini*. Using the preserved confraternity statute and the matriculation book (*Matricula*), the author analyses the social structure of the confraternity, which also reflected the social structure of *cittadini*. As the research has shown, the membership consisted of wealthy commoners (mostly merchants), foreigners in the service of the public administration (chancellors, notaries, physicians and teachers) as well as nobles and their illegitimate offspring. Female membership was limited to participation in the religious aspects of the confraternity life. By contrast, participation of wealthy commoners and nobles in the fraternity had a somewhat political aspect. Commoners were otherwise excluded from the active political life in the city, so the confraternity served as a kind of ‘power replacement’. The author also addresses the issue of ‘ennobling’ of the confraternity from the fifteenth and sixteenth centuries onwards. The wealth and social prestige made the confraternity a closed, hereditary circle that formed the secondary elite of the Ragusan society.

Keywords: confraternity, Dubrovnik, Ragusa, Middle Ages, social structure, commoners, matriculation book